

1986

anul XXXII 3 1986

SIMPOZION ȘTIINȚIFIC ROMÂNNO—ISRAELIAN (Ierusalim, 12—14 ianuarie 1986)

La Ierusalim, în zilele de 12—14 ianuarie 1986, a avut loc cel de-al treilea simpozion științific româno—israelian. Colaborarea dintre Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Institutul „Yad Vashem“, ale cărei baze s-au pus în toamna anului 1982, prin acordul directorilor celor două institute, Ion Popescu-Puțuri și Yitzhak Arad, continuă cu rezultate din ce în ce mai fructuoase pentru ambele părți.

Delegația israeliană a fost alcătuită din Yitzhak Arad, directorul Institutului „Yad Vashem“, dr. Jean Ancel, cercetător științific, dr. Leon Volovici, cercetător științific, ambii de la Institutul „Yad Vashem“, dr. Efraim Ophir și Pinhas Haikis, colaboratori ai aceluiași institut. Din partea română au participat dr. Ion Calafeteanu, dr. Livia Dandara și dr. Ion Bulei, cercetători științifici principali la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

La ședința de deschidere a fost prezent, printre alții, dr. Z. Artzi, deputat în Parlamentul israelian, care, în alocuțiunea sa, a avut cuvinte de caldă apreciere la adresa politicii externe a României socialiste, a președintelui Nicolae Ceaușescu, precum și față de atitudinea statului român vizavi de comunitatea evreiască din România. A fost prezent, de asemenea, dr. Mozes Rosen, șeful cultului mozaic din România, care a predat conducerii Institutului „Yad Vashem“ un număr de 30 de dosare conținând mărturii asupra unor români ce i-au ajutat pe evrei, în anii dictaturii antonesciene, și în memoria cărora urmează a se planta

cîte un arbore în incinta Institutului „Yad Vashem“.

Tema simpozionului n-a fost una anume stabilită. Toate referatele au analizat însă direct situația evreilor din România între 1938—1944, completându-se în chip fericit. Doar expunerea lui Yitzhak Arad a făcut, într-un anume fel, excepție, referindu-se numai indirect la perioada sus-amintită. Ea a avut ca subiect *Lagărul de la Belzek din Polonia*, unde trebuiau să sosească, în toamna anului 1942, pentru a fi exterminați, evreii din România, intenție hitleristă, care, din fericire, nu a putut fi pusă în aplicare. În Polonia, a arătat referențul, existau, în 1942, trei lagăre de exterminare: Treblinka, Maidanek și Belzek. În ele urmau să fie asasinați două milioane de evrei. În acest sens, între 22—25 septembrie 1942 a avut loc la Berlin o consfătuire a directorilor căilor ferate din Germania și din țările europene aflate sub ocupația sau dominația hitleristă, la care a fost solicitat să participe și directorul căilor ferate române. Acesta, însă, nu a venit, pretextînd că invitația i-a parvenit în ultimul moment.

Cu prilejul acestei consfătuiri de la Berlin s-au stabilit modalitățile concrete de transportare a evreilor spre lagărele de exterminare din Polonia, s-a fixat și un orar strict al trenurilor ce urmau a fi folosite, fiecare transport urmînd a fi cuprinde cîte 2 000 de persoane. Totul a fost pus la punct cu meticulozitate specific hitleristă. Yitzhak Arad arată că s-a ajuns la ideea exterminării în camere de gazare, deoarece, în cursul acțiunilor

unităților mobile de exterminare, s-a constatat că împușcarea evreilor lângă mormintele săpate mai înainte de ei înșiși era o cale prea lentă, în plus aceasta prezentând dezavantajul că nu se putea asigura păstrarea secretului. Intervenea, de asemenea, și uzajul psihic al soldaților germani înărcinați cu execuția. De aceea s-a căutat folosirea altor mijloace. Având la dispoziție circa 400 de specialiști în gazări, deja folosiți, pe care nu voiau să-i trimită pe front ca să nu trădeze activitatea lor de pînă atunci, germanii i-au pus la lucru. Ei au început să construiască camere de gazare în lagărele din Polonia. Problema era însă de unde să se ia gazul necesar, în așa fel încît să nu se afle. Soluția adoptată pînă la urmă a fost bioxidul de carbon, eliminat de motoarele tancurilor de 200 (aceiași sistem ca în cazul țevii de eșapament). Introdus pe țevi în camerele special amenajate, bioxidul de carbon ucidea toate ființele omenesti în 15—20 de minute. S-a folosit, totodată, și mașina mobilă de lichidare, cu deosebire în teritoriul ocupat al U.R.S.S. La Belzek erau, inițial, trei camere de gazare, fiecare avînd o suprafață de 20 m². În fiecare erau îngrămădiți cîte 250 de evrei. În trei ore erau lichidați 2 000 de evrei, adică un transport.

Yitzhak Arad a prezentat, în amănunt, organizarea de la Belzek. Personalul era format din 20 de oameni S.S., conduși de un căpitan și un sublocotenent, 100—200 de ucraineni, foști prizonieri de război, aleși din taberele de prizonieri, 700—800 deținuți evrei, aleși din cei veniți. Deținuții evrei scoteau cadavrele, curățau vagoanele ca să nu rămînă nici un semn, sortau efectele personale, scoteau dinții de aur ai celor morți și tot ei îi îngropau (ulterior, după ce a început retragerea trupelor hitleriste din Rusia, morții erau incinerati, ca să nu rămînă urme). Acești deținuți erau, la rîndul lor, gazați. La Belzek au fost exterminați 600 000 de evrei și cîteva sute de țigani. În octombrie-noiembrie 1942 — după ce s-a constatat că evreii din România nu vor mai veni, lagărul s-a desființat. Ulterior, în intervalul decembrie 1942—aprilie 1943, au fost deshumate și arse toate cadavrele. Ultimilor evrei rămași în viață li s-a spus că vor fi trimiși la Berlin. Au fost însă uciși la Sobibor. În locul lagărului a fost construită o fermă agricolă. În vara anului 1944, cînd a ajuns aici, armata sovietică n-a mai găsit nici un fel de urmă. De la Belzek nu s-au salvat decît doi evrei, din care unul a murit în 1945. Yitzhak Arad și-a ilustrat expunerea cu o hartă a lagărelor din Polonia, precum și cu desenul detaliat („de-

senul morții“) al lagărului de la Belzek și al modului său de funcționare.

Dr. Efraim Ophir a prezentat referatul: *Atitudinea României față de planurile de emigrare și „Aliya“ din România, 1938—1940*. În cadrul materialului său, el a arătat că instaurarea dictaturii regale a fost urmarea acțiunii conjugate a cercurilor înalte ale armatei, a marelui capital și a politicienilor de dreapta moderată, în ultima instanță și o împlinire a dorințelor lui Carol al II-lea. Noul regim a acționat atît împotriva Gărzii de fier, cît și împotriva partidelor „istorice“. „Este de prisos de notat — a arătat autorul — și faptul că regimul era îndreptat și contra stîngii, contra diferitelor grupuri și curente democratice“.

Evreii au primit instaurarea dictaturii regale „cu un sentiment de ușurare“, deoarece înlocuia guvernul antisemit al lui Goga-Cuza. „Însă speranța evreilor a fost dezamăgită nu numai de componența guvernului, ci și de declarația de principii a noului guvern, în care se arăta, printre altele, că procesul de revizuire a cetățeniei evreilor va continua“.

Autorul a supus discuției, în continuare, chestiunea controversată a numărului evreilor din România în preajma celui de al doilea război mondial, deoarece revizuirea cetățeniei, începută de guvernul lui Goga, fusese justificată de multele migrații în România din Rusia, Ungaria, Germania. Dr. Efraim Ophir nu consideră reală decît cifra de 756 930 de evrei, stabilită de recensămîntul din 1930 (Memorandumul trimis la 12 martie 1939 de către guvernul român reprezentanților săi din străinătate dădea cifra de 1 200 000 evrei, cetățeni sau nu, ceea ce reprezenta 6% din populația țării). Mulți evrei reușiseră să obțină documente false. Octavian Goga vorbea chiar de 500 000 de evrei cu cetățenie dobîndită prin fraudă. „Aceasta — a opinat referentul — constituie baza ideologică pentru Decretul revizuirii cetățeniei evreilor din România, în scopul de a ajuta statului să se debaraseze, pe o cale așa-zisă legală, de un număr cît mai mare de evrei“. Politica guvernului Goga în această privință este continuată de guvernul Miron Cristea. La 9 martie 1938 a fost publicat Regulamentul de revizuire. Primul ministru declara: „Drepturile evreilor cu adevărat locali vor fi respectate, dar numai după ce revizuirea documentelor evreilor va fi încheiată“. Referentul a apreciat: „Regulamentul a provocat grave probleme în legătură cu capacitatea evreilor de a-și dovedi cetățenia, în special în Transilvania, Basarabia și Bucovina. În cursul întregului an 1938, problema revizuirii cetățeniei a rămas una dintre cele mai grave amenin-

țări pentru existența unei mari părți a evreilor din România, care nu erau capabili să-și dovedească cetățenia, deși se aflau printre ei și invalizi de război. Problema punerii în aplicare a legii a constituit, pe de o parte, un mijloc de deznaționalizare a evreilor, iar, pe de alta, un mijloc de a se debarasa de ei prin presiuni și indemnuri la emigrare. Nu avem nici o îndoială, așa cum vom vedea în continuare, că problema evreiască și modalitatea soluționării sale pe cale de emigrare a constituit o armă în lupta internă a diferitelor guverne, inclusiv în timpul dictaturii regale, împotriva Gărzii de fier, așa cum notează ambasadorul britanic în urma unei discuții avute cu ministrul de externe român: «Politica antisemită a guvernului a fost absolut necesară, pentru a-i permite să împiedice Garda de fier, de a veni la putere».

Dr. Ophir s-a oprit, apoi, asupra emigrării ca modalitate de soluționare a problemei evreiești: „Majoritatea politicienilor români, inclusiv cercurile dictaturii regale, au văzut în emigrarea evreilor, într-o formă organizată spre Palestina ori spre orice alt loc, o cale de soluționare a problemei evreilor din România. Ideea emigrării a luat diferite forme și uneori a apărut încă înainte de 1937. Nu avem însă nici o dovadă că a fost un rezultat al influenței din afară, adică naziste. Chemarea «Jidanii la Palestina» era acceptată încă înainte de 1937. Însă în declarația patriarhului Miron Cristea, de la 20 august 1937, am auzit pentru prima dată explicația că evreii trebuie să-și găsească o țară în care să se stabilească și să muncească cu ajutorul Organizației Evreilor. Mai târziu, când devine prim-ministru, el anunța pe ambasadorul britanic că se va adresa Ligii Națiunilor, pentru a găsi o țară pentru acei evrei cărora le va fi retrasă cetățenia română. Într-un discurs electoral din 1937, Ion Mihalache, unul din conducătorii Partidului Național-Tărănesc, explica de ce este necesară debarasarea de evrei, declarând că «statul trebuie să ajute, cu toate mijloacele care se află la dispoziția sa, naționale și internaționale, pentru ieșirea în masă a colectivității evreiești».

În continuare s-a arătat că ideea unui sprijin financiar din partea statului român în acest scop a fost acceptată. „Și regele Carol al II-lea a văzut în emigrarea evreilor spre Palestina «un mijloc de rezolvare a unei probleme complexe» (problema evreiască). Regele a repetat această idee, într-o formă mai explicită, la începutul anului 1938, atunci când a notat că emigrarea evreilor va ușura lupta împotriva Gărzii de fier. În același timp, însă, a considerat că este necesar să se găsească un alt teritoriu pentru evrei.

Ideile amintite mai sus au căpătat, în cele din urmă, o formă explicită în convorbirea dintre ambasadorul britanic și ministrul de externe român, în aprilie 1938 (adică după Anschluss), și după aceea într-un memoriu către puterile occidentale.

1. În România exista un număr mare de evrei care în parte nu au drepturi cetățenești. Înmulțirea evreilor constituie un factor de fermentație. România nu are posibilitatea să-i înapoieze pe acești evrei în țările lor de origină.

2. De aceea exista o necesitate urgentă de a găsi o soluție radicală și umană a problemei evreiești în țările din Europa centrală, ceea ce este extrem de important din punct de vedere internațional.

3. Deoarece Palestina nu constituie o soluție deplină a problemei evreiești, trebuie să se găsească pentru ei o altă patrie, prin colaborare internațională.

Ministrul a comunicat că s-a adresat și ambasadorului Statelor Unite, pentru a lărgi volumul emigrării din România, cuprinzând și pe refugiații din Austria și din alte țări din Europa centrală. El a propus numirea unui reprezentant cu prerogative largi, care să poată să mobilizeze un împrumut internațional și, desigur, și România va fi gata să pună la dispoziție o sumă de bani anuală, în scopul emigrării. Cu aceste fonduri și cu o organizare adecvată, va fi posibil să se obțină un teritoriu, într-un loc intermediar în lume sau în Imperiul britanic, pentru reșezarea evreilor din Polonia și România.

Care au fost considerentele guvernului român când a făcut aceste propuneri? Aceste propuneri constituiau unul din mijloacele de luptă împotriva Gărzii de fier, așa cum am notat înainte, prin care se arăta că evreii pot fi îndepărtați printr-o cale umană. Acest lucru și-a găsit expresia și în declarația de presă a lui Armand Călinescu și în explicațiile pe care le-a dat propunerii sale către organizațiile evreiești, în care a arătat, printre altele: «Prin emigrarea a 50 000 de evrei am putea lua apa de la moara Gărzii de fier și am putea dovedi că politica noastră civilizată este departe de a fi numai verbală».

Propunerile amintite erau îndreptate către puterile occidentale și aveau drept scop să creeze și impresia că sînt, într-o anumită măsură, rezultatul unor presiuni interne, pentru a stăvili critica anglo-franceză.

Fără îndoială că guvernul român a luat în considerare în mod serios soluționarea problemei evreiești pe cale de emigrare, la care trebuiau să participe și puterile occidentale, în special Anglia. Deși în cazul soluționării prin emigrare, românii

nu erau singurii care s-au gândit într-o astfel de direcție, ei au dat dovadă de continuitate în această privință, atât în cursul celui de-al doilea război mondial, cât și pe toată perioada presiunilor germane.

În momentul însă când au fost făcute propunerile românești exista și o propunere paralelă a guvernului polonez. La întâlnirea care a avut loc la Varșovia între colonelul Beck și ministrul de externe Gafencu, în ajunul vizitei primului la Londra, s-a stabilit că va fi ridicată în fața guvernului britanic propunerea comună privind emigrarea evreilor.

Măsura în care românii au continuat să privească cu seriozitate această cale de soluționare a problemei evreiești și-a găsit expresia, printre altele, și în sprijinul acordat Organizației Sioniste și Noii Organizații“.

Dr. Ophir a relatat, apoi, despre contactele lui Armand Călinescu cu Aristide Blank, cu W. Filderman, despre propunerile dr. S. Singer și dr. M. Kotik, ale lui R. Weinberg-Verea și Josef Kandel, toate în ideea de a găsi o soluție de încurajare a emigrării. În paralel, s-au amintit și tratativele lui Filderman cu Petrescu-Comnen, ministrul de externe (memoriul lui Filderman din 12 decembrie 1938) pe aceeași temă. Totodată, s-au comentat întâlnirile de la 11 octombrie 1940 a conducerii sioniste (S. Singer și L. Mizrahi) cu I. Antonescu, pentru „a ușura emigrarea și transportarea spre Palestina cu vapoarele serviciului maritim român“ ș.a. Concluzia autorului : „Expunerea diferitelor planuri și a tratativilor care au avut loc între factorii de conducere evrei, sioniști și nesioniști, explică de fapt, cel puțin parțial, de ce a fost posibilă emigrarea în Palestina, prin România, în cursul unei lungi perioade, în timp ce alte țări nu au permis acest lucru“.

Referatul lui Efraim Ophir are o serioasă bază documentară, fiind folosite surse din arhive britanice, din arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, din arhivele israeliene ale Departamentului de mărturii orale al Universității Ebraice și Institutului „Yad Vashem“.

La rîndul său, Pinhas Haikis a prezentat referatul : *Eforturile diplomației germane de a îngloba România în tabăra nazistă — vara anului 1940*. În referat s-a apreciat : „Aparent, s-ar părea că România s-a alăturat taberei nazistofasciste prin libera alegere și dintr-un sentiment de identificare de idei a conducerii și a majorității populației. Analiza documentelor, a corespondenței diplomatice și a activității germane în România în anii '30 dă însă o cu totul altă imagine. Diplomația germană a făcut

eforturi mari, directe și indirecte, pe cale de constringere și presiune, pentru a-și apropia România, în scopul de a pune stăpînire pe economia sa și pentru a o subjugă din punct de vedere politic. Nici poporul și nici cercurile conducătoare nu au primit cu bucurie această «atenție» germană. Însă mașina nazistă a reușit să-și măsoare pașii cu inteligență, într-un mod sofisticat, și a acționat cu presiuni directe și indirecte, pas după pas, pînă ce România, izolată și fără a avea o altă alternativă, a fost nevoită să colaboreze economic și politic, iar, în cele din urmă, și militar, cu Germania nazistă.

Pentru a înțelege care au fost interesele Germaniei în sud-estul Europei și în special în România, trebuie luate în considerație cîteva fapte fundamentale.

1. Năzuința de expansiune germană spre răsărit și sud-est nu era nouă. De pe timpul lui Bismarck și în primul război mondial s-a făcut auzită în Germania lozincă *Drang nach Osten* și totdeauna Germania a căutat un moment prielnic pentru a realiza acest vis. În timpul lui Hitler, lucrul a devenit posibil.

2. Din punct de vedere geopolitic, România se afla într-o zonă extrem de sensibilă, la poarta Balcanilor, pe calea spre Marea Neagră, spre Strîmtori și în apropierea Uniunii Sovietice, care, după 1917, a devenit rivala lumii capitaliste și inamica numărul 1 a naziștilor. În afară de aceasta, România era o țară bogată în materii prime, petrol, produse agricole. Toate acestea au dictat guvernului Reichului german comportarea și pașii pe care i-a făcut.

Infiltrarea Germaniei în viața economică și politică a României, care a crescut din ce în ce spre sfîrșitul anilor '30, acordurile care au fost semnate, punerea în funcțiune a întregului sistem diplomatic și de informații, sprijinirea în mod deschis a Gărzii de fier și a elementelor profasciste, ruperea unor părți din teritoriul său au dus, în cele din urmă, la acapararea de către naziști a țării. Procesul a debutat la începutul anilor '30 cînd au sosit în România agenți, propagandiști, oameni de afaceri germani, pentru a influența opinia publică și cercurile conducătoare. Un mare ajutor au primit naziștii de la minoritatea germană locală din România, care s-a considerat aliată cu naziștii, precum și de la cercurile de dreapta pro-germane, în special Garda de fier“. Și autorul a continuat : „După acordul de la München, germanii au devenit mai agresivi față de România. În toamna anului 1939, ambasadorul german la București, W. Fabricius, a făcut cunoscută nemulțumirea Germaniei față de politica externă română și a lăsat să se înțeleagă că nu este departe «ziua so-

cotelilor». El a dezvăluit că Germania cunoaște toate manevrele României în politica sa externă și, în curînd, ea va fi nevoită să renunțe la ele. «România, în situația internațională a anilor '40, nu poate să-și permită să fie un instrument în mâinile puterilor occidentale». Acestea erau cuvintele ambasadorului german. Încă înainte de izbucnirea războiului, ambasadorul german a acționat, prin presiuni grele, pentru ca România să-și declare în mod oficial neutralitatea. Germania era foarte interesată ca România să rămînă în afara conflictelor, pentru ca să poată să satisfacă necesitățile Reichului în alimente și petrol. Neutralitatea ar fi asigurat abținerea și a altor state din sud-estul Europei de a fi amestecate în conflict.

Situația României era grea; ea căuta o cale de mijloc, spre lumea occidentală. Politică de aprehensiune a puterilor occidentale față de naști în problema Cehoslovaciei și apoi a Poloniei, atunci cînd și-au abandonat prietenii, a servit drept semn de avertizare și pentru alte state. Cercurile conducătoare românești au început să aibă îndoieli privind valoarea garanțiilor și a acordurilor cu puterile occidentale în fața primejdiei naziste. România și-a continuat legăturile cu țările prietene tradiționale din occident și a încercat să întărească pactele regionale. În același timp, ea a căutat drumuri, căi, în special în domeniul economic, pentru a mulțumi pe germani și a îmbunătăți legăturile cu Germania“.

Pinhas Haikis a analizat situația politică internă românească, evidențiind orientarea profranceză și proengleză a cercurilor politice conducătoare. El a constatat, însă, și existența unor grupări progermane, îndeosebi a Gărzii de fier, despre care a spus: „Garda de fier — organizație cu caracter fascist — și-a întărit activitatea spre sfîrșitul anilor '30. Unele guverne românești au făcut eforturi, nu întotdeauna pînă la capăt, nu întotdeauna destul de ferme, pentru a înfrîna activitatea legionară și pentru a restrînge influența germană. Cîțiva dintre conducătorii români au plătit pentru asta cu viața. Doresc să notez că germanii nu au văzut în Garda de fier o mișcare serioasă, cu o ideologie, cu un plan de acțiune și avînd în fruntea ei personalități capabile de a conduce un stat; însă legionarii erau un instrument confortabil pentru a amenința regimul, crea dezordini, teroare și a exercita presiuni asupra cercurilor guvernamentale de a adopta o poziție radicală pro-germană“. Abordînd mai direct problema pe care și-a propus-o, Pinhas Haikis a afirmat: „Anul 1940 a constituit un an decisiv și tragic pentru poporul român, pentru sta-

tul român. În acest an România a pășit cu pași mari spre tabăra nazistă. Ea a fost nevoită să renunțe la neutralitate și să se alătore forțelor pactului. În ciuda legăturilor cu puterile occidentale era clar, la sfîrșitul anului 1939, că România nu poate să se aștepte la un ajutor din partea lor. Nici tratativele regionale, balcanice, nu constituiau o forță care putea să reziste germanilor. În schimb, forțele germane se apropiau foarte mult de granițele României și constituiau o primejdie reală al cărei deznodămînt unic putea fi sfîrșitul statului român. În acest mod poate fi explicată politica pe care a adoptat-o regele Carol al II-lea și guvernele sale schimbătoare. La 22 iunie 1940, atunci cînd a avut loc capitularea Franței, a căzut și ultimul rest de speranță română într-un ajutor din Occident. Regele a înțeles că, în situația care s-a creat, era necesară o politică realistă, conform noilor condiții, și a format un nou guvern. La 4 iulie 1940 a luat ființă guvernul progerman al lui Gigurtu, cu colaborarea unor elemente pro-germane. Pentru a satisface dorințele germane, guvernul a întreprins acțiuni care au întărit caracterul reacționar al regimului... După exemplul nazist, guvernul a trecut la legiferarea de măsuri care lezau și restrîngeau drepturile evreilor, scoțîndu-i în afara legii. Acesta a constituit un preț ieftin pe care guvernul era gata să-l plătească, din proprie voință, pentru apropierea de Germania nazistă.

În vara anului 1940 România se găsea într-o izolare totală. Vecinele sale, Ungaria și Bulgaria, plănuiau să rupă teritoriile din pămîntul României. Guvernele românești au făcut eforturi mari pentru a împiedica pierderea teritoriilor, iar România a mers din ce în ce spre concesiile economice și politice: a părăsit Liga Națiunilor, a anulat alianța cu Franța și cu Anglia și a declarat, în mod public, că dorește să colaboreze cu Germania. Toate acestea pentru a-și asigura integritatea.

Însă aceasta nu a ajutat. Planurile Germaniei erau altele. Germania nu a stat de partea României în momentul crizei, în fața ultimatumului sovietic, și nici nu a sprijinit-o contra cererilor Ungariei și Bulgariei, pe care chiar le-a încurajat în pretențiile lor. Era mai ușor Germaniei să pună stăpînire pe o Românie mică și mai slabă; ea nu vedea în România un aliat, ci un instrument menit să servească interesele sale, o sursă de materii prime, de petrol, de produse agricole și de forță de muncă. Aceasta și-a găsit o expresie dură atunci cînd România s-a aflat izolată în fața cererilor teritoriale. Germania, într-un mod cinic, nu numai că nu i-a acordat ajutor, ci a acționat toate mij-

loacele sale pentru a-și satisface interesele proprii, «convingînd» România să cedeze, pentru păstrarea liniștii în regiune».

Autorul a prezentat, detaliat, întreaga politică a Germaniei față de România în perioada iunie—august 1940, cînd aceasta din urmă a fost nevoită să cedeze părți însemnate din teritoriul ei. Expozeul său a fost foarte documentat, realizat în spiritul obiectivității istorice, cu vădită nepărtinire, lăsînd adevărul să străbată în voie pagina de istorie. Sursele sale au fost, în marea lor majoritate, de proveniență germană, în bună parte publicate în *Akten zur Deutschen Auswertigen Politik*, vol. X, Frankfurt, 1963.

Dr. Jean Ancel, cunoscut pentru îndelungatele sale cercetări în studierea problematicii populației evreiești din România, a avut, de data aceasta, drept subiect al referatului său: *Atitudinea României față de cetățenii ei evrei aflați în Germania și în Europa ocupată de naziști*.

În ceea ce privește situația evreilor de origină română aflați în Germania și în teritoriile ocupate de aceasta, referentul a arătat că, în noiembrie 1941, Legația germană din București a cerut guvernului să-și dea consimțămîntul pentru includerea lor în cadrul măsurilor luate contra evreilor germani. La 13 noiembrie 1941, von Killinger raporta superiorilor săi că mareșalul Antonescu îi declarase că este de acord, dar consimțămîntul său se limita doar la evreii români aflați pe teritoriul Reichului. Referatul a apreciat că :

„Aprobarea dată de Antonescu a petcutluit soarta a circa 1100 de evrei români stabiliți pe teritoriul Reichului, adică al Germaniei propriu-zise, în granițele din 1939. Naziștii au considerat însă că consimțămîntul lui Antonescu se extindea în mod automat și asupra evreilor care trăiau în afara Reichului în sine : Protectoratul (Cehia și Moravia) și celelalte teritorii ocupate de germani — în primul rînd Polonia, apoi Franța, Olanda și restul Europei. Numărul evreilor români în aceste teritorii era destul de mare. Numai în Franța cifra se ridica la circa 5000. România însă se considera încă aliată sau, cel puțin, fostă aliată cu Cehoslovacia (a cărei dezmembrare și ocupare de către naziști răscolise, la timpul său, atît de mult opinia publică și diplomația română) și cu Polonia (căreia i s-a permis, în 1939, transferarea tezaurului național către Anglia și intrarea în țară a unor înalți demnitari polonezi). Mai mult, în România înșiși cetățenii acestor țări, refugiați pe teritoriul românesc, se bucurau de anumite drepturi

acordate numai aliaților. Aceste drepturi au fost extinse și asupra evreilor cetățeni străini. Un ordin al Ministerului Afacerilor Interne din 29 iulie 1941, semnat de generalul J. Popescu, preciza : «Deoarece convențiunile de stabilire încheiate de România cu diferite state nu deosebesc pe străini după rasă, și cum nici legațiile interne ale celor mai multe state nu fac și nu admit o asemenea distincție, zisul departament, atît pentru a nu prejudicia interesele supușilor români în străinătate prin luarea unor măsuri de represalii din partea statelor respective, cît și pentru a nu dăuna raporturilor noastre cu statele străine, a socotit că decretul legi cu privire la evrei nu trebuie să fie aplicate și evreilor supuși străini stabiliți în România».

La 23 septembrie 1941, M. Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, a adresat o circulară tuturor miniștrilor cabinetului, în care, după ce repeta dispozițiile anterioare, arăta că guvernul a hotărît ca, în aplicarea decretelor legi care au limitat drepturile civile și politice ale evreilor, «să se țină seama de calitatea de supus străin fără nici o discriminare, pe bază de convențiunile în vigoare și de reciprocitate». M. Antonescu a ordonat «să se anuleze orice măsuri ar fi fost luate față de evreii străini, măsuri ce ar priva bunurile sau libertatea lor de stabilire și exercitare a profesiei lor și care ar deriva din legile aplicate evreilor ca atare».

În spatele deciziei românești privind statutul evreilor cetățeni străini se ascundea și un alt aspect al politicii românești, care, cu timpul, s-a conturat mai puternic : neacceptarea noii hărți a Europei așa cum o «tăiaseră» armatele germane, neacceptarea dispariției unor țări din centrul și vestul Europei, ocupate sau anexate de către germani. România se putea simți sigură numai într-o Europă de state și nu de imperii. Acest aspect al politicii românești va fi în continuu repetat de Mihai Antonescu în fața diplomaților germani și chiar a lui Hitler însuși, la întîlnirea din ianuarie 1943. De aceea decizia germană de a include pe evreii din Protectorat și din celelalte teritorii ocupate de naziști în cadrul măsurilor antievreiești s-a dovedit a fi greșită. Diferite consulate române la Berlin, Viena, Paris, Lyon etc., au început să protesteze sau să intervină, e drept cu întîrziere uneori fatală, în favoarea evreilor români».

Jean Ancel a descris, pe larg, soarta evreilor cetățeni români aflați în Germania și în țările ocupate sau subordonate (mai ales în Franța guvernului de la Vichy), pînă la ordinul lui Ion Antonescu din 13 iulie 1943 („Evreii cetățeni

- români aflați în Germania sau în țările de sub ocupație germană să nu fie trimiși în Transnistria și să se poată întoarce în țară“) și pînă în mai 1944, cînd evreii cetățeni români aflați în Franța, Germania, Polonia și în alte state ocupate, care mai rămăseseră în viață, au fost repatriați.

Dr. Ancel a reluat în referat, discuția de la Simpozionul precedent — desfășurat la București, în zilele de 11—13 iunie 1984 — asupra refuzului guvernului român de a accepta deportarea în Polonia, în lagărul de la Belzek, a evreilor din România. Un raport din 26 iulie 1942 al șefului Poliției de Siguranță și al S.D.-ului, a spus dr. Ancel, arăta că în România pregătirile pentru deportarea evreilor în Polonia s-au încheiat. La 21 august 1942 ambasada germană din București raporta că evacuarea evreilor români avea să înceapă imediat, cu cei din județele Arad, Timișoara și Turda.

La 11 septembrie 1942 G. Richter a semnat „planul de exterminare a iudaismului românesc, convins fiind, ca și superiorii săi de la Berlin, că trenurile de vite aveau să înceapă evacuarea spre Belzek a evreilor din Transilvania de sud și din Regat“. „Dar, între timp, începuseră să se răspîndească zvonuri despre soarta deportaților «spre Răsărit», unele chiar raportate de către diplomații români din Berlin și Viena, care relatau că evreii români deportați «au dispărut fără urmă». În momentul în care guvernul român s-a opus, sub diferite forme, deportării evreilor din Regat și Transilvania de sud, s-a conturat, pentru prima oară, posibilitatea salvării cetățenilor români de origine evreiască din ghiarele «soluției finale». Trebuie însă subliniat că momentul în care românii au spus un NU răspicat n-a venit imediat, iar cînd faptul s-a produs a fost deja prea tîrziu pentru cele cîteva mii de evrei români din Franța, Germania și Protectorat, «evacuați spre Est». Concluziile referatului au fost :

„1. Peste 1 100 de evrei, cetățeni români, stabiliți în Germania și Austria și un număr necunoscut de evrei aflați în Protectorat, Polonia și Olanda și-au pierdut viața în urma consimțămîntului lui Ion Antonescu de a fi înglobați în «măsurile antievreiești» luate de naziști contra propriilor lor evrei.

2. Peste 3 000 de evrei români aflați în Franța au fost deportați și uciși de naziști ca urmare a aprobării date de Mihai Antonescu la 10 august 1942.

3. Peste 4 000 de evrei români aflați în Franța au fost salvați de guvernul român, din momentul în care a decis să le permită repatrierea, cerînd naziștilor

să respecte uzanțele diplomatice și pașaportul român.

4. O mică parte dintre aceștia — cîteva sute — au fost repatriați, prin grija guvernului român, călătorind prin teritoriul Reichului — fapt aproape fără precedent, ca amploare, în istoria Holocaustului.

5. În problema evreiască, o problemă ideologică atît de importantă pentru Germania, naziștii au făcut României două concesi extrem de importante și de semnificative ; a) au acceptat refuzul român de a preda pe evreii săi pentru a fi exterminați ; b) au renunțat, la un moment dat, la deportarea evreilor români din Franța. Aceste concesi aruncă o lumină nouă asupra rolului fiecărui stat satelit sau aliat privind soarta propriilor săi evrei. În ceea ce privește România, apare un semn de întrebare referitor la gradul de dependență a acestei țări față de Germania“.

Referatul lui J. Ancel a fost, ca și precedentele, foarte documentat, cu apel la numeroase izvoare, în cea mai mare parte adunate de el însuși și publicate în *Documents concerning the history of Romanian Jewry during the Holocaust*.

Comunicarea dr. Leon Volovici s-a intitulat : *Intellectualii români — intelectualii evrei în anii dictaturii antonesciene*.

Printre primele decrete antievreiești emise de „statul național legionar“, proclamat la 14 septembrie 1940, a spus autorul, se află și cele care vizază interzicerea activității intelectualilor evrei, de toate categoriile, sau limitarea ei la un cadru strict evreiesc. „Anticipată prin măsurile luate de guvernul Goga-Cuza în 1938 și de dictatura regală, noua legislație are în vedere toate sferile de activitate intelectuală, educativă și cultural-artistică : universitatea și celelalte forme de învățămînt, presa, toate formele de manifestare artistică și publicistică, activitatea profesională a juriștilor, medicilor, inginerilor, arhitecților ș.a. Pentru a aplica cu strictețe politica de «românizare», autoritățile, prin ministerele de resort, revin frecvent, în decurs de cîteva ani, cu mereu alte dispoziții, circulare și decizii deduse din noul statut juridic al evreilor...

Întregul sistem juridic antievreiesc, creat de administrația Antonescu, constituie un capitol important în istoria legislației antisemite europene, cu diferențe sensibile față de jurisdicția analoagă din alte țări aflate în sfera de influență nazistă. Un profesor universitar de la Sorbona (H. Labrone — n.n.) solicita chiar autorităților românești, în 1943, documentația necesară pentru a putea expune studenților săi «legislația română antievreiască» și «rațiunile» ei.

Intelectualii evrei, integrați vieții sociale și politice românești, socotindu-se, pe drept, exponenți ai culturii românești și păstrând, mulți dintre ei, o destul de ambiguă relație cu obârșia lor evreiască, s-au trezit, într-un răstimp destul de scurt, excluși din mediul cultural românesc, considerați străini, dușmani, nocivi societății și culturii autohtone, expuși tuturor umilințelor și amenințărilor“.

Care a fost atitudinea intelectualilor români față de politica sistematică, oficială, de prigonire a confrăților lor evrei? — s-a întrebat Leon Volovici. „Dacă urmărim presa oficială a timpului — a apreciat autorul — întâlnim o aprobare aproape deplină. Toate organizațiile intelectuale profesionale — Baroul, Sindicatul Ziaristilor, Sindicatul Artelor Frumoase, Societatea Scriitorilor Români, Asociația Generală a Docenților Universitari etc. — se precipită, prin adunări generale, să excludă din rândurile lor pe membrii evrei, iar, ulterior, să accepte mari sume de bani strânse de la populația evreiască, prin organisme comunitare, din ordinul lui R. Lecca, împuternicitul guvernamental pentru rezolvarea problemei evreiești din România. Alte surse de informație — presa ilegală, de stînga, jurnale și memorii, documente, multe din ele publicate recent de dr. Jean Ancel — dovedesc însă că adeziunea intelectualilor români era departe de a fi unanimă. Nu numai în cazul reacțiilor individuale, ci și la nivelul organismelor de breaslă, se înregistrează, mai întâi, unele schimbări bruște de conduită. Societatea Scriitorilor Români, de pildă, cu aceeași componență și conducere din ziua votării excluderii colegilor evrei (4 octombrie 1940) era astfel caracterizată de poetul evreu Al. Dominic, într-o scrisoare din 26 iulie 1940, deci cu numai câteva luni mai devreme: «S.S.R.-ul a avut și are față de membrii săi evrei o atitudine ireproșabilă. Actualul ei președinte, distinsul profesor Herescu, a afirmat de curind, cînd unii tineri membri au pus problema prezenței noastre în S.S.R., că la porțile Societății Scriitorilor Români încetează orice politică și a respins sugestiile antisemite. De asemenea, S.S.R.-ul s-a purtat admirabil chiar față de unii scriitori evrei care nu sînt membri în Societate». În viața teatrală, apoi, încălcările restricțiilor rasiale erau frecvente, de vreme ce Direcțiunea generală a teatrelor atrage atenția, în decembrie 1941, că «presa, cît și alte organe de stat, ne semnalează adesea amestecul evreilor în conducerea, dirijarea, întocmirea, redactarea, jucarea și chiar finanțarea unor spectacole românești».

Un alt comunicat, din același an, al Direcției Generale a Teatrelor recunoaște solidarizarea oamenilor de teatru români cu colegii lor evrei: «Direcția Generală a fost informată — pe cale particulară — că, la diverse teatre, ar lucra clandestin evrei, fie ca traducători, fie chiar colaboratori. N-avem însă nici o posibilitate să verificăm, deoarece conducătorii teatrelor respective tăgăduiesc. Informații de acest fel avem și noi, dar cercetările întreprinse nu le-am putut confirma și mai ales proba, de vreme ce înșiși conducătorii teatrelor, români și ei, par să favorizeze pe evrei». Este bine cunoscută și «conspirația» unui grup de actori români de a monta piesa dramaturgului M. Sebastian «Steaua fără nume», în martie 1944. Există, totuși — remarcă autorul comunicării —, o impresie de aprobare, de acceptare pasivă a discriminărilor anti-evreiești din partea multor categorii ale intelectualității române în anii războiului“. Și, drept dovadă, Leon Volovici citează pe I. Ludo și, mai cu seamă, trei jurnale ale unor intelectuali evrei din perioada 1940—1944; jurnalul lui M. Sebastian (fragmente au apărut în diverse publicații românești contemporane), cel al lui Emil Dorian (publicat acum cîțiva ani în Statele Unite în traducere engleză) și cel al ziaristului B. Brănișteanu, rămas în manuscris. Citatele din aceste jurnale sînt multe și impresia care o lasă este, într-adevăr, aceea de deprimare și însingurare a intelectualilor evrei în anii dictaturii antonesciene. Nici nu se putea altfel, din moment ce autorii lor erau, în acea perioadă, niște damnați care trăiau puternic condiția „străinului“.

Referatul întocmit de dr. Livia Dandara s-a intitulat: *Atitudinea României în cadrul discuțiilor internaționale privind situația evreilor din Europa (1938—1939)*. Pe fundalul general al preludiilor celei de-a doua conflagrații mondiale, în contextul unor preocupări precipitate vizînd rezolvarea situației primelor valuri de refugiați și persecutați din statele cîtropite sau amenințate de Germania hitleristă, în suita de acțiuni prin care se exprima politica externă a țării, complicată de evoluțiile complexe ale regimului politic intern (guvernul Goga-Cuza, instaurarea dictaturii regelui Carol al II-lea), România s-a arătat preocupată și de soarta populației evreiești din cuprinsul hotarelor sale. La Liga Națiunilor și în organisme sale specializate, la conferințele Micii Înțelegeri și ale Antantei Balcanice, în contacte bilaterale cu țările aliate sau limitrofe, în dialogurile cu organizațiile evreiești internaționale sau autohtone, în demersuri singulare sau în consens cu alte gu-

• verne, România a insistat, pe tot parcursul anului 1938 și pînă în vara anului 1939, ca problema evreiască să fie studiată și rezolvată. Acțiunile României au culminat prin două inițiative de anvergură diplomatică, sub N. Petrescu-Comnen și Grigore Gafencu, ca miniștri de externe.

La 2 decembrie 1938, apoi la 12 martie 1939, România a înaintat tuturor cancelariilor străine un *Memorandum*, în care propunea rezolvarea globală, umanitară și eficace, a problemei evreiești printr-o largă colaborare internațională. În perspectivă, se sugera, ca singura soluție de rezolvare viabilă, crearea unui veritabil stat național evreiesc în Palestina.

Cu răspunsuri evazive sau tergiversante, inițiativele României au rămas atunci fără ecou sau consecințe concrete. Soluția demnă, umanitară și constructivă a României din anii 1938—1939 avea să fie înlocuită cu varianta hitleristă a „soluționării” problemei evreiești prin genocidul din timpul conflagrației mondiale. Documentele atestă, în mod indubitabil, că poporul român, guvernării săi, nu la soluția holocaustului au dorit să adere.

• Dr. Ion Bulei, în referatul: *Situația României în vara anului 1940 și repercusiunile ei asupra populației evreiești*, a relevat împrejurările în care s-a creat, în rîndul unei părți a armatei române, în condițiile grele prin care trecea țara, o stare de spirit antievreiască, ca urmare a atitudinii ostile a unor grupuri restrinse din rîndul populației evreiești. Conducerea statului român și a armatei — se arată în referat — a luat măsuri de ordine, iar partidele clasei muncitoare, presa democratică, poporul român au condamnat aspru aceste acte, considerînd, pe bună dreptate, că, în acele vremuri, nu era loc de incriminări, de acte de violență și de răzbunări, ci de

calm și de solidaritatea tuturor locuitorilor țării.

Dr. Ion Calafeteanu a prezentat referatul: *Regimul cetățenilor români de origine evreiască aflați în străinătate în anii dictaturii antonesciene*.

Studierea temei confirmă, pe de o parte, concepția regimului antonescian asupra modului de soluționare a problemei evreiești prin îndepărtarea din țară a acestei populații iar, pe de altă parte, relevă compromisul, în dublu sens, pe care el l-a făcut de la această linie de conduită generală — dovadă atît zecile de mii de evrei care au avut de suferit în timpul regimului, cît și aducerea în țară a evreilor, cetățeni români, din Germania și din țările ocupate de Axă și salvarea comunității evreiești de pe teritoriul României.

Discuțiile care au însoțit aceste referate au fost foarte interesante și au completat cunoștințele reciproce referitoare la fenomenul istoric investigat. În timpul cît s-a aflat în Israel, delegația de istorici români s-a întîlnit și a avut convorbiri la Institutul pentru holocaust al Universității ebraice, cu prof. dr. Israel Gutman, directorului Institutului și director științific al Institutului „Yad Vashem”, precum și la Facultatea de istorie a Universității Tel-Aviv, cu profesorul Z. Iavetz, decanul facultății. Discuții interesante a avut și la Universitatea din Haifa, cu profesorul Gelber, directorul Institutului pentru holocaust al Universității, cu profesorul Satberg, decanul Facultății de istorie, cu mai mulți istorici israelieni. În totul, simpozionul și convorbirile din timpul acestei deplasări în Israel au fost foarte fructuoase, au confirmat, o dată în plus, necesitatea contactelor bilaterale spre folosul istoriografiei române și israeliene, al întăririi și diversificării relațiilor culturale dintre România și Israel.

ION BULEI